

Ж.В. Мина

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

КІЛЬКІСНИЙ ТА ЯКІСНИЙ СКЛАД ДІЄВОЇ АРМІЇ УНР ТА УГА НАПЕРЕДОДНІ КИЇВСЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ (кінець червня – липень 1919 р.)

© Мина Ж.В., 2010

На основі історіографічного та джерельного матеріалу досліджено кількісний та якісний склад Дієвої армії УНР та УГА напередодні Київської наступальної операції.

The article investigates the quantitative and qualitative contents of the regular Army of the UPR and UGA on the eve of the Kyiv military company.

Розвиток демократичних процесів в Україні можливий лише за умов шанобливого ставлення до власної історії, відновлення в національній пам'яті забутих подій минулого та імен видатних борців за волю і свободу народу. Історичний досвід засвідчує, що вирішальну роль у забезпеченні існування держави відіграє армія, тому одне з основних завдань, яке стоїть перед нашою державою, є створення високопрофесійної та озброєної за сучасними стандартами армії з урахуванням досвіду минулих поколінь.

У зв'язку з цим робота є актуальна. Крім того, чимало питань потребують комплексного дослідження, яке розглядало проблеми становлення, розбудови та реорганізації Збройних сил Директорії УНР в умовах ведення бойових дій.

Серед праць, які досліджують воєнний аспект національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр., можна виокремити, зокрема, дослідження вітчизняних учених Л. Дещинського, В. Верстюка, Я. Дашкевича, С. Литвина, М. Литвина, С. Макаруча, І. Патера, О. Реєнта, О. Рубльова та ін.

У роботі, крім праць сучасних істориків [11–13; 15; 16; 21; 23; 24; 26; 29; 30; 34; 35; 38], використано дослідження діаспорних істориків [14; 19; 20; 25; 31; 33; 36; 37; 39], зарубіжну літературу [40; 41], а також опубліковані джерела [2–8] та документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в м. Києві [1].

Мета роботи – на основі історіографічного та джерельного матеріалу дослідити кількісний та якісний склад Дієвої армії УНР та УГА напередодні Київської наступальної операції, проаналізувати матеріально-технічне забезпечення об'єднаних армій, взаємовідносини між політичним і військовим керівництвом Наддніпрянщини і Галичини, підготовку зі звільнення українських земель з-під ворожої окупації.

Після об'єднання українських армій до Збройних сил входили: Дієва армія УНР, УГА і повстанські загони, підпорядковані Штабові Головного Отамана.

Дієва армія УНР після закінчення так званої Проскурівської операції нараховувала, за даними Л. Шанковського, не більше як 14–15 тис. багнетів, близько 350 кулеметів і 120 гармат [37, с. 194]. Після прибуття на Наддніпрянську Україну УГА, Дієва армія УНР складалась з таких бойових груп:

Група Січових Стрільців у складі 10-ї і 11-ї піших дивізій. Дев'яту Залізну Дивізію вилучено з групи для переформування. Група Січових Стрільців була добре споряджена та порівняно з іншими групами мала більше запасів та технічного матеріалу. Вона нараховувала приблизно 40–50 гармат (включно дві батареї важких гармат); близько 200 скорострільів; відділ кінноти у складі 200 шабель з двома легкими гарматами. У першій половині липня 1919 р. Група Січових Стрільців нараховувала приблизно 4 тис. 500 багнетів і шабель [37, с. 194]. Групою командував полковник Є. Коновалець,

на посаді начальника штабу перебував полковник М. Безручко. Група Січових Стрільців була однією з кращих бойових одиниць армії УНР поряд із Запорізькою групою [17, с. 536].

Запорізька група нараховувала три дивізії, які в загальній нумерації отримали числа 6, 7, і 8. Вона складалась із частин Запорізького корпусу, який під час переправи через Румунію втратив все військове майно, до неї приєднано Запорізький важкий гарматний полк, що перебував на Польському фронті в Галичині [37, с. 194]. Запорізька група нараховувала приблизно 3 тис. багнетів і шабель, близько 20 скорострільів і 8 гармат. Групою командував полковник В. Сальський, начальником штабу був полковник М. Воскобойників [17, с. 536].

Волинську групу сформовано з частин північної групи отамана Оскілка і 4-ї Холмської дивізії генерала О. Осецького. Групу поділено на дві дивізії: 1-шу Північну і 4-ту Сіру [15, с. 540; 541; 37, с. 196]. Слід відзначити, що у складі 1-ї Північної дивізії знаходилась також невелика бойова частина – колишня Житомирська юнацька школа [17, с. 537]. Командиром групи був полковник В. Петрів, начальником штабу – Є. Мешковський, колишній начальник штабу НКГА [37, с. 196]. Група нараховувала 4 тис. багнетів і шабель, кілька гармат і приблизно 60 скорострільів [17, с. 537].

3-тя Залізна дивізія сформована із синьожупанників (7 полк), з частини Чорноморського коша (8 полк) і Окремого запорізького куреня полковника П. Шандрука. До дивізії увійшов також Буковинський курінь. Дивізією командував полковник О. Удовиченко, начальником штабу був сотник Татаринців [15, с. 1068; 37, с. 196]. За підрахунками Л. Шанковського дивізія нараховувала 1 тис. 800 багнетів і шабель [37, с. 196], за даними І. Крип'якевича, який за підрахунками, спирався на працю М. Капустянського “Похід об’єднаних українських армій на Київ-Одесу в 1919 році” дивізія складалась приблизно з 1 тис. багнетів, 16 гармат і 50 скорострільів [17, с. 537].

Дивізія Запорізька Січ складалась з куренів бунчукового, піхотного, кінного, гарматного й панцерного. Командував дивізією отаман Ю. Божко. Після арешту командира дивізію було розформовано. Бунчуковий курінь увійшов до складу Гайдамацької бригади отамана Волоха, а піший, кінний і гарматний курені – до складу групи отамана Ю. Тютюнника. Панцирний курінь підпорядковано Штабові Дієвої Армії. Із групи Запорізька Січ до групи отамана Ю. Тютюнника перейшло близько 1 тис. багнетів і шабель [37, с. 196].

Група отамана Ю. Тютюнника остаточно сформувалась напередодні походу об’єднаних армій на Київ. Вона була поділена на 5-ту Київську та 12-ту Партизанську дивізії. До групи приєднано частини Запорізької Січі, два полки морської піхоти, Залізний загін отамана Сіяка, а також добровольців з повстанських загонів отаманів Шепеля й Волинця, з яких створено 13-й Гайсинський полк 5-ї Київської дивізії. Командиром групи був отаман Ю. Тютюнник, начальником штабу – полковник Лошненко (старший). Після остаточного формування група нараховувала приблизно 4 тис. багнетів і шабель [15, с. 890; 37, с. 196].

Загалом кількісно і якісно Наддніпрянська армія істотно поступалась перед Червоною армією. Якщо радянська дивізія згідно зі штатом мала 28 тис. бійців (щоправда у 12-й армії – 10–15 тис.), то українські – в середньому близько 2 тис. Зокрема, Запорізька група, що складалась з трьох дивізій, нараховувала 3000 багнетів і шабель. У середині липня 1919 р. армія УНР мала приблизно 15 тис. багнетів, близько 350 кулеметів і 170 гармат [17, с. 550]. На жаль, через брак зброї та амуніції не було залучено до походу усіх бажаючих вступити у лави армії УНР.

В такий спосіб на фронті перебували добре вишколені, із своєю бойовою історією частини. Дієва армія УНР складалась з відданих добровольців, які до кінця відстоювали інтереси УНР і нездатні були відступати, що і підтвердив Перший Зимовий похід 1919–1920 років [40, с. 294].

Вищеперераховані регулярні частини, а не отаманські формування, стали основою Дієвої армії УНР. Регулярні частини очолювали молоді старшини колишнього імперського генерального штабу. Хоча все ж таки відчувався брак добре підготовлених старшин, і це зменшувало боєздатність українських армій.

Щодо чисельності українських збройних сил, то історики оперують приблизними цифрами. Досить часто цифри не збігаються і існує небезпека недооцінити або ж, навпаки, переоцінити чисельний склад війська. Так, Л. Шанковський звернув увагу на брак документальних джерел для визначення чисельності УГА у Визвольній війні 1917–1920 рр. Аналізуючи кількісний склад УГА,

сучасний історик М. Ковальчук зазначає: “Не маючи оригінальних документів Галицької армії про чисельність її частин, дослідники приречені “блукати” серед власних припущень і сумнівних цифр, достеменність яких годі перевірити” [38, с. 31].

За підрахунками та свідченнями М. Капустянського, Л Шанковського, В. Вериги та архівними матеріалами, в кінці липня 1919 р. чисельність українських Збройних сил можна визначити як таку, що досягла приблизно 85 тис. вояків, з них бойового складу – 35 тис. багнетів і 2,5 тис. шабель. Війська нараховували 1100 кулеметів, 335 гармат, 9 панцирних поїздів, 6 панцирних самоходів. Водночас близько 15 тис. бійців повстанських формувань були підпорядковані Штабові Головного Отамана. Широкий повстанський рух у тилах більшовицької 12-ї армії, де активно діяли загони отаманів Струка, Соколовського, Зеленого, Волинця, Шепеля та інших (близько 40 тис. повстанців), активно сприяв бойовим операціям українського регулярного війська [19, с. 51; 12, с. 135; 1, оп. 5, спр. 4, арк. 21–26].

Однак, слід зазначити, що визначальну стратегічну роль відігравала не кількість бійців цього чи іншого повстанського загону, а скільки ворожих сил такий загін міг відтягнути на себе з фронту [37, с. 199].

Щодо ворожих сил, що оперували проти української армії, то в історіографії немає точних даних. У радянському збірнику документів і матеріалів “Гражданская война на Украине” подається такий склад і чисельність Червоної армії: 8 тис. 944 старшин та 179 тис. 148 бійців. З них на фронті перебувало 4 тис. старшин і 89 тис. 200 бійців [2, Т. II, с. 195]. Після проведеної мобілізації в Україні в ряди Червоної армії влилось 155 тис. 085 свіжих сил [2, Т. II, с. 267].

На фронті проти української армії діяла згадувана вже 12-та більшовицька армія у складі трьох дивізій зі штабом у Києві. Командував 12-ю більшовицькою армією колишній царський генерал М. Семенов [18, с. 222].

Проти Червоної армії виступали чотири білогвардійські армії.

У Сибіру була організована так звана Сибірська армія під проводом адмірала Чорноморського флоту Колчака, яка налічувала близько 100 тис. осіб. На півдні Росії (на Дону і Кавказі) утворена Добровольча армія генерала Денікіна, яка налічувала близько 200 тис. осіб. В Естонії сформована армія генерала Юденича у кількості приблизно 30–40 тис. осіб. З району Архангельська та Мурманська розпочала похід добре організована за підтримки англійського уряду армія генерала Гурка [15, с. 201–202; 34, с. 120–124; 17, с. 545–546]. Білогвардійські армії підтримували постійний зв'язок із країнами Заходу, переважно з Англією і Францією, звідки отримували всебічну допомогу [17, с. 545–546].

Слід пригадати, що ще весною 1919 р. країни Антанти вирішили надати військову та політичну допомогу угрупованням, що боролися проти більшовиків на території колишньої Російської імперії. Розроблений альянсами план операції полягав у тому, щоб одночасним, узгодженим наступом з усіх боків відрізати більшовиків від світу. А саме – завдяки концентрованому наступу з Далекого Сходу армії адмірала Колчака, з півночі та північного сходу – армії генерала Юденича та Міллера за підтримки англійського десанту біля Архангельська, та з півдня – армії генерала Денікіна, примусити Червону армію капітулювати або ж викликати всенародне повстання [20, с. 10; 34, с. 123–124]. Головний удар повинен був завдати генерал Денікін. Добровольча армія (приблизно 200 тис. осіб) значно зміцнена союзом з донцями та кубанцями, просуваючись вперед, розгорнулась на широкому фронті від Царицина до Дніпра. 2 липня 1919 р. Денікін видав так звану Московську директиву – головний операційний напрямок Курськ–Орел–Москва [20, с. 10; 15, с. 201–202; 34, с. 123–124]. Для зміцнення свого наступу йому потрібно було забезпечити лівий фланг із Заходу. Саме тоді, в липні 1919 р. на Правобережжі, за підтримки повстанських загонів і населення, почали активно оперувати об'єднані українські армії.

Як відомо, генерал Денікін розпочав боротьбу під гаслом “Єдина та неподільна Росія” і до державних змагань українців ставився вороже.

Опрацювавши численні документи, автор статті погоджується з висновком Л. Шанковського, що командування Наддніпрянської та Галицької армії не мало точних даних про кількісний склад ворожих сил. Щодо Добровольчої армії, то дані про її чисельність були перебільшені. Уряд УНР намагався за будь-яку ціну порозумітися з генералом Денікіним.

Варто відзначити, що 13 серпня 1919 р. в “Указании добровольческим войскам” Денікін наголошував: “Самостійної України не визнаю. Петлюрівці можуть бути або нейтральними, тоді вони повинні негайно здати зброю і розійтись по домівках або ж примкнути до нас, визнавши наші лозунги, один з яких – широка автономія окраїнам. Якщо ж петлюрівці не виконають цих умов, то їх потрібно вважати такими ж противниками, як і більшовиків” [9, т. III, с. 257].

Водночас у цьому ж документі генерал Денікін вказував на необхідність дружнього відношення до галичан “з ціллювилучити їх з підпорядкування Петлюрі... Якщо ж цього не буде, вважати їх ворожою стороною...” [9, с. 257].

Отже, наміри уряду УНР порозумітися з Добровольчою армією Денікіна про ведення спільних операцій проти більшовиків були марними. Між тим ситуація у самих військах була досить напруженою через нестачу людських та матеріальних ресурсів, протидію з боку політичних сил та складну ситуацію на фронтах. У кінці липня 1919 р. Дієва армія УНР та Галицька армія готувалися до нових боїв з ворогами української державності. Вони займали територію чотирикутника: Кам’янець-Подільський–Сатанів–Проскурів–Бар. Військово-політичний провід, поставивши перед арміями важливе завдання – визволити з-під більшовиків Правобережжя і Київ, провів низку організаційних заходів.

30 липня 1919 р. вийшов наказ Головної Команди Військ УНР, у якому проголошувалось, що “старшин та козаків обох армій, наддніпрянської і галицької, котрі перейдуть на службу без дозволу на це свого начальства з однієї військової частини до іншої, або цивільної інституції, притягати до відповідальності, як за дезертирство у військовий час, а начальників військових та цивільних інституцій – до відповідальності, як за допомогу в дезертирстві” [4, т. 2, с. 357]. Наступного дня, 31 липня 1919 р. Директорією був затверджений закон (Ч. 437) “Про карну відповідальність за продаж або відпуск спиртних напоїв військовим” [4, т. 2, с. 357].

В результаті, готуючись до нових битв за визволення України, Головна Команда Військ УНР та політичний провід Директорія УНР надавали важливого значення зміцненню дисципліни в армії.

Найголовніше завдання, яке постало перед українським військовим і політичним проводом в кінці липня 1919 р., – це розробка стратегічного плану подальших дій Наддніпрянської та Галицької армій. Як відомо, С. Петлюра головним ворогом вважав більшовицьку Росію і шукав порозуміння з Варшавою. Галичани ж головним ворогом вважали Польщу і бажали відновити боротьбу за визволення рідного краю.

Отже, на початок осені 1919 р. в Україні окреслились три зовнішньополітичні орієнтації: С. Петлюра і його прибічники схилились до союзу з Польщею; Є. Петрушевич – на союз з Денікіним; частина українських есерів – на союз з більшовиками.

Відтак Начальна Команда УГА підготувала два стратегічні плани. Відомо, що генерал В. Курманович виступав проти використання галичан у війні з більшовиками і припинення боротьби з поляками. Тому опрацьований ним план, який підтримав і командарм М. Тарнавський, передбачав відновлення бойових дій в Галичині з метою відбити “коридор” Чортків–Станіславів–Сколе–Лавочне з виходом до Чехословаччини. Далі, перекинувши більше 20 тис. галицьких вояків з Італії, продовжити українсько-польську війну [22, с. 3–6].

Другий стратегічний план, який пропонували галичани, передбачав об’єднаними арміями визволити від більшовиків південь України, насамперед міста Одесу, Миколаїв, Херсон, оскільки противник саме на цьому напрямку мав слабкі сили, а це гарантувало перемогу. В. Курманович враховував і той факт, що південь України охоплений масовим антибільшовицьким повстанським рухом. Галичани встановили дружні відносини з загонами Волоха, Крука, Павловського. Прихильником цієї операції був і генерал А. Кравс, який зазначав, що “тільки через Одесу можемо досягнути зв’язок зі світом” і пропонував: у випадку якщо Петлюра поведе свою армію на Київ, Галицька армія повинна усіма силами вдарити на південь і зайняти Одесу [21, с. 10]. Цю думку захищав президент Є. Петрушевич, який вважав, що здобуття Одеси “пробило б Україні вікно у широкий світ і лише так можна було мати надію на можливість налагодження закупок зброї від нейтральних держав” [27, с. 299].

Тодішній начальник оперативного управління Начальної Команди отаман В. Льобковіц підкреслював: “Завдання об’єднаних тепер українських Збройних сил полягало на загал в тому, щоб очистити цілу українську територію від ворожих займанців, а водночас завести там свою власну управу і владу. Однак, з огляду на незначні власні сили і на розпучливе міжнародне положення, треба було це велике, широке завдання поки значно обмежити... Треба, отже, було здобути досить велику, економічно багату територію, що могла би дати армії повне удержання, й яка з політичних причин давала би також можливість прямих зв’язків із індустріально розвиненими краями закордону” [25, с. 161–162].

Натомість С. Петлюра обстоював думку, що насамперед треба наступати на Київ, оскільки його здобуття піднесе авторитет України за кордоном та бойовий дух у народі. Для Головного Отамана Київ був символом незалежної України ХХ століття. Що ж до діячів УНР, то вони, як зазначав В. Винниченко, бажали “випередити Денікіна і захопити Київ. Наївність цих людей доходила до того, що вони гадали, що Денікін, поставлений перед фактом заняття українськими військами столиці України, покірно прийме цей факт і помириться з ним, адже, мовляв, “спільники” зайняли... І що ще більше тяжко і ганебно лягає на ту нещасну кам’янецьку купку людей, це те, що вони в цей час робили всі заходи, щоб порозумітися з Денікіним” [39, с. 446–447].

На думку автора статті, основним аргументом на користь походу на Київ було його завдання інтегрувати УНР у загальну антибільшовицьку боротьбу Антанти, білої Росії і Польщі. Ще у травні 1919 р. Головне Управління Генерального Штабу розробило план, у якому зазначалося: “Негайно оголосити Антанті, що Україна приєднується до рішень Паризької конференції щодо припинення боротьби з поляками, що дає можливість використати Галицьку армію проти Москви. Головним завданням Збройних сил України є спільне очищення України від більшовиків і спільні операції з визволення Росії від більшовизму. Після ліквідації більшовизму вирішити усі територіальні проблеми як з поляками, так і іншими державами. В результаті Україна не лише досягне необхідних для неї форм державності, але й перетвориться в один із найсильніших згустків слов’янства” [1, оп. 2, спр. 5, арк. 1–2].

30 липня 1919 р. в Кам’янці-Подільському українська сторона запропонувала представникам військових місій Франції, Англії і США остаточний варіант стратегічного плану. Основний зміст його полягав у такому. Як відомо, з наміром зайняти Москву через Харків–Курськ–Орел просувалась Добровольча армія генерала Денікіна, якій загрожувала з лівого флангу фронту більшовицька армія. Об’єднана українська армія повинна була власними силами за короткий час звільнити Правобережжя від більшовицьких військ, захопити Київ та зайняти своїми відділами напрям Київ–Чернігів. Цим самим створювались сприятливі умови для Добровольчої армії генерала Денікіна, яка зосередила б свої головні сили на головній операційній лінії Курськ–Орел–Москва [20, с. 10].

Одночасно з лівим крилом українських військ над Прип’яттю повинна була розпочати свій наступ польська армія: “Щоб створити сильну погрозу Москві з заходу, Польська армія своїм правим крилом просувається на Дніпро до Річиці..., погрожує великому наполеонівському шляхові Мінськ–Москва” [1, оп. 6, спр. 82, арк. 1–2 зв.].

Безумовно, за таких умов наступ для Добровольчої армії генерала Денікіна був би набагато легшим. Згідно з планом, керування усіма операціями і координацію дій армій мала взяти в свої руки Антанта. Варто відзначити, що запропонований стратегічний план підтримав верховний головнокомандувач союзними військами і голова Вищої військової Ради Антанти маршал Франції Фердинанд Фош. Альянти здійснили ряд заходів.

Так, у вересні до Києва в штаб денікінського генерала М. Бредова прибули американський генерал Е. Дждвін та представник англійської місії майор Шеєр, які наполягали на тому, щоб укласти угоду з С. Петлюрою [36, с. 203–205]. Однак уже вище згадувалось про відношення генерала Денікіна до українських визвольних змагань. Він категорично відмовився іти на співпрацю з Наддніпрянською та Галицькою арміями. Мало того, він звернувся до представників Антанти з проханням, щоб вони не надавали допомоги українським військам при здобутті Одеси [9, т. 5, с. 255–257].

Безрезультатними були намагання С. Петлюри втягнути Польщу в активні бойові дії проти більшовиків. У листі до Ю. Пілсудського він переконував, що армія УНР і Галицька армія не мають наміру протистояти Польщі і закликав вести спільну боротьбу проти більшовицьких військ. У телеграмі від 5 серпня 1919 р., яку відправив Петлюра до Верховного командування Війська Польського, констатувалось, що об'єднані українські армії розпочали операції проти більшовиків за визволення рідного краю. Для забезпечення північного крила наступаючих військ від можливих контрударів ворога Головний Отаман просив "...щоб польська армія, яка оперує на Лучинецькому напрямку, повела інтенсивніший наступ на Гомель–Могилів" [19, с. 94–95]. Однак Пілсудський не підтримав наступ, який міг би привести до падіння Москви. Мало того, польський головнокомандувач дав зрозуміти радянській стороні свою позицію – стягнуті з Польського фронту частини було кинуто проти наступаючих військ Денікіна [28, с. 102]. В результаті Денікін, який вимагав від Пілсудського розпочати наступ у напрямку Мозиря у фланг більшовицьких військ, звинуватив польського лідера у сприянні більшовикам. "Східна польська армія, яка успішно наступала на більшовиків і петлюрівців, – писав Денікін у своїх спогадах, – у дні найбільш важкі для російських військ майже три місяці, як припинила наступ, чим дала можливість більшовикам перекинути на мій фронт близько 43 тисяч багнетів і шабель. Більшовики так впевнені у пасивності Польського фронту, що на тилкових Київському і Чернігівському напрямках почувають себе абсолютно спокійно" [10, с. 182]. Така політика Пілсудського цілком зрозуміла, адже Денікін не визнавав самостійної Польщі, якою Росія володіла до 1918 р. Польський головнокомандувач розумів, що вигідніше мати справу із охопленою хаосом і війною більшовицькою Росією [19, с. 199].

Отже, у складній міжнародній обстановці, за недостатнього матеріально-технічного забезпечення об'єднаних армій, відсутності єдності між політичним і військовим керівництвом Наддніпрянщини і Галичини, продовжувалась підготовка зі звільнення українських земель з-під ворожої окупації. Одне з головних завдань, яке повинен був вирішити ШГО перед початком операції, вибір стратегічного напрямку для наступаючих армій. Оскільки командування УГА пропонувало похід на Одесу з тим, щоб очистити від ворога узбережжя Чорного моря, встановити зв'язки з Антантою, а вже тоді йти на Київ, було прийнято компромісне рішення. Головним напрямком операції визначено Київ, а частиною сил – 3-ю Залізною дивізією О. Удовиченка – було вирішено наступати на Одесу.

1. ЦДАВО України. - Ф. 1078 (Головне управління Генштабу УНР). Оп. 1, спр. 2-5, 11, 46, 58, 67, 71, 76, 80, 82, 97, 98; оп. 2, спр. 4, 5, 24, 28, 34, 91; 117, 124; оп. 3, спр. 9; оп. 4, спр. 1-4, 11; оп. 5, спр. 1,4. 2. Гражданская война на Украине. 1918-1920. Сборник док. и мат.: В 3-х т. – К., 1967. – Т. 1. – 875 с. ; т. 2. – 918 с. ; Т. 3. – 910 с. 3. Симон Петлюра. Статті, листи, документи: В 3-х т. – Т. 1. – Нью-Йорк, 1956. – 479 с. 4. Симон Петлюра. Статті, листи, документи: В 3-х т. – Т. II. – Нью-Йорк, 1958. – 600 с. 5. Симон Петлюра. Статті, листи, документи: В 3-х т. – Т. III. – К., 1999. – 614 с. 6. Симон Петлюра. Статті. – К., 1993. – 341 с. 7. Українська Галицька Армія: Матеріали до історії: В 5 т. – Т. IV. – Вінніпег, 1968. – 392 с. 8. Українська Галицька Армія: Матеріали до історії: В 5 т. – Т. V. – Вінніпег, 1970. – 344 с. 9. Деникин А. И. Очерки русской смуты: В 5-ти т. – Берлин, 1924. – Т. 3. – 271 с. ; 1925. – Т. 4. – 244 с. ; 1926. – Т. 5. – 365. 10. Деникин А. И. Поход на Москву (очерки русской смуты) // Белое движение: начало и конец. – М., 1990. – С. 104–357. 11. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1913–1923: У 2-х т. – Львів, 1998. – Т. 1. – 523 с. 12. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1913–1923: У 2-х т. – Львів, 1998. – Т. 2. – 503 с. 13. Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник. – К., 1995. – 688 с. 14. Винар В. Рецензія на "Щоденник. 1911–1920" Володимира Винниченка // Український історик. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1982. – № 1–2. – С. 103–105. 15. Довідник з історії України. А. Я. // За ред. І. Підкови і Р. Шуста. – К., 2001. – 1136 с. 16. Іллічів С.Г. Деякі аспекти бойового застосування панцерних потягів українськими збройними формуваннями у 1917–1920 рр. // Вісник НУ "Львівська політехніка" "Держава та армія". – 2006. – С. 280–284. 17. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – 4-те вид. – Львів, 1992. – 702 с. 18. Кавтарадзе А. Военные специалисты на службе Республики Советов. – М.,

1988. – 227 с. 19. Капустянський М. Похід Українських Армій на Київ–Одесу в 1919 році: Короткий історичний огляд. Кн. II. – Мюнхен, 1946. – 200 с. 20. Капустянський М. Українська Збройна Сила й українська національна революція. – Канада, 1936. – 50 с. 21. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. – Львів, 1995. – 288 с. 22. Курманович В. Відворот УГА за Збруч // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1934. – Ч. 5. – С. 3–6. 23. Литвин С. Симон Петлюра і військо. До оцінок в українській історіографії // Військово-історичний альманах. – К., 2000. – Ч. 1. – С. 45–54. 24. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К., 2001. – 640 с. 25. Льобковіц В. Похід УГА на Київ в 1919 р. // Українська Галицька Армія (Матеріали до історії). Т. II. – Вінніпег, 1960. – С. 155–204. 26. Макаруч С.А. Українська Республіка галичан. – Львів, 1997. – 192 с. 27. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – 414 с. 28. Наленч Д., Наленч Т. Юзеф Пілсудський – легенди і факти. – М., 1990. – 399 с. 29. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). – Київ, 1996. – 187 с. 30. Патер І. Союз Визволення України. Проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – 344 с. 31. Петрів В. Армія УНР 1917–1921. – Організація // Українська загальна енциклопедія. – Львів–Станіслав–Коломия, 1935. – Т. 3. – С. 762–766. 32. Реєнт О. Більшовики і українська революція 1917–1920 рр.: Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів (Історичні зошити). – К., 1944. – 38 с. 33. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР: У 7-ми т. – Торонто, 1962–1966. – Т. I. – 276 с.; Т. II. – 248 с.; Т. III. – 276 с.; Т. IV. – 353 с.; Т. V. – 248 с.; Т. VI. – 247 с.; Т. VII. – 431 с. 34. Українське державотворення. Словник-довідник // За ред. О. Мироненка. – К., 1997. – 560 с. 35. Чіхрадзе О. Друга українсько-більшовицька війна (листопад 1918 – грудень 1919 рр.): Дисер. ... канд. іст. наук. – Львів, 2003. – 233 с. 36. Шанковський Л. Українська армія у боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958. – 317 с. 37. Шанковський Л. Українська Галицька армія: Воєнно-історична студія. – Львів, 1999. – 396 с. 38. Ковальчук М. "Армія терпить від тисячних ран..." До питання про чисельність Української галицької армії на Великій Україні в 1919 р. // Альманах військово-історичний. – К., 2006. – №2. – С. 31. 39. Винниченко В. Відродження нації. Ч.III. – Київ–Відень, 1920. – 542 с. 40. Hupert W. Walki o Lwow (od 1 listopada 1918 do maja 1919 roku). – Warszawa, 1933. – 263 s. 41. Hupert W. Zajecie Malopolski Wschodiej i Wolynia w roku 1919. – Lwow–Warszawa, 1928. – 107 s.

Додаток А

Фактичний склад і положення військових сил армії УНР на Лівобережному фронті (січень 1919 р.)

№ п/п	Назва вищого військового з'єднання	Розміщення	Склад вищого військового з'єднання	Озброєння та бронепотяги
	1	2	3	4
1	Сіра дивізія (сірожупаники)	Сосниця-Конотоп-Ромни	4-и стрілецькі полки і гарматний полк	5 тис. багнетів, 8 гармат
2	Чорноморський кіш (дивізія)	Прилуки-Бахмач, Чернігів-Ніжин	4-и піших полки, кінна та гарматна бригада	6 тис. багнетів, 350 шабель, 6 гармат
3	Запорізький корпус	Полтава-Константиноград-Лозова-Слов'янськ	2-і дивізії по 4-и стрілецькі полки, 1-й кінний дивізіон ім. П. Болбочана, 2-й кінний полк ім. К. Гордєнка, Запорізький гарматний полк, Окрема кінно-гарматна дивізія полк. Алмазова, Тяжка гарматна дивізія, 1-ий та 2-ий Запорізькі технічні курені, Харківський Слобідський кіш інженера Коби	14 тис. 600 багнетів, 1 тис. 100 шабель, 40 гармат і 1 бронепотяг "Січовий Стрілець"
4	Корпус Січових Стрільців	Київ-Дарниця	4 стрілецькі полки, 1-ий Лубенський кінний полк, гарматна бригада, кулеметний курінь	9 тис. багнетів, 500 шабель, 32 гармати
5	Залізничний корпус	Київ-Бердичів	3-и піші, 1 гарматний полк, технічно-залізничний курінь	3 тис. багнетів і 6 гармат

Схема складена на підставі: Прохода В. Вождь та військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). – Київ, 1992. – С. 109-148; Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахова "Україна в добі Директорії УНР" // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1967. – № 1-25. – С. 91-102; Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – Вид. 4-е. – Львів, 1992. – С. 450-461.

Додаток Б

Фактичний склад і положення військових сил армії УНР на Північному, західному та Південно-Східному фронтах (січень 1919)

№ п/п	Назва військової групи	Розміщення	Північний фронт	Склад групи	Озброєння та бронепотяги
6	Коростенська група (Російський фронт)	Овруч-Калинковичі	Стрілецький полк ім. Наливайка, 55-й полк “Народного визволення”, Галицький стрілецький полк Осілка, Буковинський стрілецький курінь ім. І. Франка, Окрема запорізька кінна сотня, Зв'язельська гарматна бригада, Чорноморський технічний курінь, 28-ий Чортомлицький кінний полк		3 тис. 700 багнетів, 330 шабель, 8 гармат, 2 бронепотяги
7	Сарненська група (Російський фронт)	Домбровиця-Лунинець	Піший полк ім. Винниченка, Запорізький полк, Гарматний дивізіон, кінний гайдамацький полк, технічний курінь		2 тис. 500 багнетів, 600 шабель, 8 гармат і 2 бронепотяги
Західний фронт					
8	Ковельська група (Польський фронт)	Голоби-Гулевичі-Рожище	Ковельський, Пинський, Коростинівський полки, Кальницький стрілецький курінь, гарматна батарея хорунжого Ковшаря		1 тис. 500 багнетів, 2 гармати
9	Володимиро-Волинська група (Польський фронт)	Порицьк-Горчин-Киселин	Стрілецький полк ім. Франка, Крем'янецький, Бердичівський і Ямпольський піші полки, Волинський кінний партизанський відділ і Волинська гарматна бригада		4 тис. багнетів, 780 шабель, 6 гармат
Східний фронт					
10	Одеська група	Балта-Брацлав-Одеса	Балтський, Голтський, Брацлавський, Одеський повстанські загони, Голтська кінна бригада		12 тис. багнетів, 1 тис. 800 шабель, 24 гармати
11	Катеринославська група	Дніпропетровськ-Запоріжжя	Катеринославський, Верхньодніпровський, Олександрійський та Донецький полки Кінний загін Самокішки, єврейський відділ “Паолей-Ціон”, “Запорізька Січ” отамана Божка		4 тис. багнетів, 1 тис. 500 шабель, 26 гармат

Схема складена на підставі: Прохода В. Вождь та військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). – Київ, 1992. – С. 109-148; Прохода В. У ваги до праці д-ра Матвія Стахова “Україна в добі Директорії УНР” // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1967. – № 1-25. – С. 91-102; Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). – Вид. 4-е. – Львів, 1992. – С. 450-461.

Додаток В
Наказ
Військам Дієвої Армії
Української Народної Республіки
Ч. 2.

21 лютого 1919 року

Згідно історичним традиціям і характеру бойових операцій Наказую: провести в життя слідууючу організацію дієвої армії: замість корпусів прийняти організацію кошів для чого:

1) Роспорядженням командуючого Східним фронтом корпус Січових Стрільців переформувати в один кіш під назвою:

VII кіш.

2) Роспорядженням Командуючого південно східньою групою сформувати з військ Катеринославщини і Херсонщини – Катеринославський кіш, залишивши Запоріжський кіш в його існуючим складі.

3) Роспорядженням Отамана Оскілко з частин військ IX і X дієвого корпусу сформувати один кіш під назвою:

I-й кіш.

4) Роспорядженням Отамана Омеляновича-Павленко Галицьку групу військ переформувати в три коші під назвою:

II-й кіш.

III-й кіш.

IV-й кіш.

5) Роспорядженням Начальника резерву дієвої армії сформувати два коша під назвою:

V-й кіш.

VI-й кіш.

Кожний кіш мати в складі двох загонів.

При штабі кошу – одну інженерну сотню.

Склад загону: 5 окремих піших курінів.

1-й гарматний курінь

1-й кінний курінь

1 інженерна сотня.

Матушенко, в.р.

З оригіналом згідно:

Начальник Загального відділу

Штабу Дієвої армії Виговський.

(ЦДАВОВ України, м. Київ. – Фонд 1078. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 17)

Додаток Г

Наказ

Військам Дієвої Армії Української Народної Республіки. Ч. 171

27 Травня 1919 року.

При цьому оголошується для керування й виконання наказ Головної Команди Військ У. Н. Р.
1) від 24 травня під Ч. 75 2) від 25 травня Ч. 75.

Наказ

Головної Команди Військ Української Народної Республіки Ч. 75.

24 травня 1919 року.

м. Тернопіль

Для ведення міцної дисципліни і карності в військах У. Н. Р., наказую керуватися на бойовий час слідуючим дисциплінарним статутом:

1. За невиконання наказу начальника в військовий час, згідно 105 ст. В. У. про кари, накладається каторга до 12 років;
2. За опір проти виконання наказу начальника, як озброєний так і не озброєний (ст. ст., 106, 107 В. У. про кари) накладається кара про смерть.
3. Напад на стійку або військову варту (117 ст. В. У. про кари) накладається кара на смерть.
4. За ушкодження на тілі і обману з метою ухилитись від військової служби (ст. ст. 126, 127 та 127-з В. У. про кари) накладається кара на смерть.
5. За дизерцію (ст. ст. 128 ч. 1, 131, 134 і 136 В. У. про кари) накладається кара на смерть.
6. За порушення службових обов'язків під час варту (ст. ст. 154, 155, 157, 158 і 159 ч. 2 В. У. про кари) накладається кара на смерть.
7. За невиконання бойового наказу ст. 245-І В. У. про кари) накладається кара на смерть.
8. За підбурювання за час бою других словами, прикладом або іншими діями до дизерції, віддачі або іншому ухиленню від бою (ст. 246 В. У. про кари) накладається кара на смерть.
9. За навмисне розповсюдження серед війська чуток, які можуть викликати боязність або непорядок у війську (246-І ст. В. У. про кари) накладається кара на смерть.
10. За здачу до полону (248 ст. В. У. про кари) накладається кара на смерть.
11. За здачу начальником дорученого йому армії або відділу (251 ст. В. У. про кари) накладається кара на смерть.
12. На підставі п. 5 ст. 277 В. У. про кари, начальник не підлягає відповідальності, коли він, під час бою убує або ране підлеглого, якій опирався йому або від бояскісти кинувся назад та бідбив на це других, або розповсюджував між військовими страх та непорядок, коли начальник не має інших засобів припинити опір чи попередити побіг і непорядок.

За вищезгадані події обвинувачені підлягають надзвичайному військовому суду на підставі закону 26 січня цього року.

Підписав:

Головний Отаман Петлюра.

Оригінал підписав:

Наказний Отаман,

Отаман Отецький

Нач. Шт. Дієвої Армії

отаман Мельник.

(ЦДАВОВ України, м. Київ. – Фонд 1078. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 75)

Додаток Д

VII Кадровий Корпус лічити росформованим з 17 березня б. р.

Підстава: Наказ Головної Управи Військ У. Н. Р. від 24 лютого

ч. 176. і телеграма Т. в. о. Командіра б. VII кадрового Корпусу ч. 1759

Оригінал підписав:

Т. в. об. Наказного Отамана, Отаман Мельник.

За начальника Штабу Дієвої Армії

Наказ

Військам Дієвої Армії Української Народної Республіки.

Ч. 80.

9 Квітня 1919 р.

§ 1.

До затвердження законодавчим порядком, устанавляю для всіх військових слідуєчі степені:

I. Для козаків і підстаршин:

1) Козак. 2) Ройовий. 3) Чотовий. 4) Бунчужний.

II. Для старшин:

Старшина:

1. Хорунжий.

2. Чотарь.

3. Сотник.

Булавна старшина:

1. Осаул.

2. Полковник.

Отаманна старшина:

1. Отаман.

2. Кошовий Отаман.

§ 2.

Всім старшинам надаються їх попередні степені, які вони мали на попередній службі в Українській чи російській чи австрійській армії і які їм були надані відповідними наказами; право старшини на відповідну степінь визначається службовим списком, короткою випискою про службу чи відповідними наказами; при відсутності документів, посвідченнями попередніх начальників не нижче командіра полку, чи посвідченнями не менш як двох старшин, які мають документи, свідкуючі їх дійсну степінь.

§ 3.

При наданню старшині зазначених у § 1 степенів керуватися слідуєчою таблицею:

Степень Української Армії	Попередні ранги	Ранги російської армії
1. Хорунжий	1. Хорунжий	1. Прапорщик чи підпо-ручник.
2. Четарь.	2. Значковий.	2. Поручник чи шт.-капітан, не маючий 2-х років старшинства в ранзі шт.-капітана
3. Сотник.	3. Сотник.	3. Шт.-капітан зі стар-шинством 2-х чи більш років та капітан.
4. Осаул.	4. Військовий Старшина.	4. Підполковник.
5. Полковник	5. Полковник.	5. Полковник.
6. Отаман.	6. Генер. Хорунжий та Ген. Значков.	6. Генер.-майор та Генер.-Лейтенант.
7. Кошовий Отаман.	7. Ген. Бунчужний	7. Повний Генерал.

Оригінал підписали:

Т. в. о. Наказового Отамана, Отаман Мельник.

За Начальника Штабу Дармії, Отаман Сінклер.

З оригіналом згідно:

Начальник загального відділу Штабу Дієвої Армії Виговський.

(ЦДАВОВ України, м. Київ. – Фонд 1078. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 64)